

Christensen, Nina: *Videbegær. Oplysning, børnelitteratur, dannelse*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2012. 260 s. ISBN 978-87-7124-077-1

”De röda skorna”, en av H. C. Andersens mest kända sagor, gjorde ett bestående intryck på mig som barn. Den handlar om en flicka som mot sin goda fostermors vilja går till kyrkan i röda dansskor och som sedan inte kan sluta dansa förrän hon får sina fötter avhuggna av bödeln. Jag tänker av och till på den medan jag läser Nina Christensens *Videbegær. Oplysning, børnelitteratur, dannelse*. Varför – ja, det återkommer jag till.

Utgångspunkten för Christensens studie är att hon vill göra upp med vad som beskrivs som en seglivad tudelning i synen på barnlitteratur. Barnlitteraturens texter betraktas i regel antingen som didaktiska eller som konstnärliga, hävdar hon, och härleder denna dikotomi till romantikens konstsyn och dess inflytande på litteraturhistorieskrivningen. Inom den romantiska traditionen framställs barnet som en fantasifull varelse som har ett naturligt släktskap med konstnärligt skapande och det har satt sin prägel på synen på barndom och på barnlitteratur. I Danmark hyllas H. C. Andersen (1803–1875) som den som ’befriade’ barnlitteraturen från sitt tidigare moraliska uppdrag när han, genom sina *Eventyr* [sagor], gav den konstnärlig form. Det brukar heta att det var först med Andersen som barn fick möjlighet att hänge sig åt lustfylld läsning. Texter för barn från upplysningstiden beskrivs däremot som tråkiga, ämnade för ändamålet att undervisa, uppfostra och tillrättvisa läsarna, hävdar Christensen. Hon vill revidera detta genom att kasta ”et nyt blik” på barnlitteraturen från ett upplysningsorienterat perspektiv. Mer precist är studiens syften att ”undersøge forestillinger om samspillet mellem barn, lærdom, fiktion og dannelse” under den andra hälften av 1700-talet, samt att visa ”hvordan man i tekster for børn fra vor tid kan iagttage elementer af Oplysningens børnelitteratur” (10). Tzvetan Todorovs försvar för upplysningstraditionen (i *L’Ésprit des Lumières* 2006) är hennes främsta stöd när detta perspektiv byggs upp. Därtill kommer många hänvisningar till och diskussioner med aktuell barnlitteraturforskning, filosofi och barndomshistoriska studier.

Christensen lyfter fram 1700-talsbegreppet bildning (’bildung’) som en lins att se barnlitteratur och läsning med. Med bildning menar hon i detta sammanhang att ett barn kan utveckla sin

karaktär genom att läsa om fiktiva gestalters utveckling. Det var idén bakom upplysningens berättelser om att individer själva kunde skapa sin lycka på jorden. Både vuxna och barn ställdes genom litteraturen inför vägledande goda och dåliga exempel. Dessa modeller skulle stämna till eftertanke och reflektion och hjälpa individen att välja ett fruktbart sätt att leva i samklang med andra. Frågan är nu om denna tanke fortfarande lever i barnlitteraturen idag.

För att ta reda på det har Christensen analyserat tryckt material för barn utgivet under två perioder med drygt två hundra års mellanrum. Det handlar dels om tre periodiskt utgivna skrifter för barn under upplysningstiden: *Den danske Skoelemester* (1766–1767), *Ungdommens Ven* (1770) och *Avis for Børn* (1779–1782), dels om tre böcker/bokserier utgivna under den senaste tioårsperioden: Stian Holes bilderbokstrilogi om pojken Garmann, utgivna 2006–2010, Kenneth Bøgh Andersens *Djævelens lærling* (2005), Hans Otto Jørgensens *Vand, blod, tis og maskiner. Ulykkeshistorier for børn* (2010). I studien inkluderas även material för barn ur en dansk tidning, *Weekendavisen*, från 2010. Med frågor om hur huvudpersonerna gestaltas, vilken utveckling de genomgår, vilka egenskaper de bär på och vad som sätter igång utvecklingsprocesser, undersöker Christensen hur karaktärsdaning utformas tematiskt. Hon tittar också på formspråk, bildmaterial, vad som kännetecknar den implicita läsaren och vilka uppfattningar om barnlitteratur som kan uttydas ur texterna.

När det gäller texterna från 1700-talet visar Christensen att man finner långt fler nyanser i dem än vad tidigare litteraturhistoriker har hävdat. De är didaktiska, men icke desto mindre också underhållande och överraskande. Uppfattningen att barn vid denna tid var offer för tråkiga och moraliserande texter tillbakavisas således med bestämdhet. Läsaren kunde adresseras med både humor och ironi. "Forudsætningen for teksterne er forestillingen om barnet som et tænksomt, nysgerrigt og ofte muntert lille væsen" (216). Analyserna av böcker från 2000-talet pekar på att många trådar leder från 1700-talet till vår samtid. Som tecken på upplysningens inflytande i dagens barnlitteratur lyfter Christensen fram förekomsten av varnande berättelser, sokratiska samtal och att fakta och fiktion blandas. 'Bildung' i 1700-talets mening är fortfarande relevant för barnlitteraturen, menar hon. Exempelvis är Garmann i Stian Holes trilogi ett reflekterande barn som utvecklas genom samtal och relationer. Studiens huvudresultat kan sammanfattas i två meningar: För det första att upplysningens texter är roligare än vad som tidigare

varit (er)känt, och för det andra att dagens barnlitteratur bär spår av litterära metoder och idéer från upplysningstiden. En av poängerna är att det inte finns någon skiljelinje mellan att läsa för att lära och att läsa av lust. Föreställningen om att barnets "videbegær" [vetgirighet] drivs av lust framträder både i upplysningens och dagens texter för barn, hävdar Christensen.

Jag har läst studien med stor behållning. Den är välskriven och välstrukturerad och den producerar tankar, läslust, invändningar och frågor. För det första uppskattar jag analyserna av 1700-talstexterna. Även om det knappast är en nyhet att upplysnings-skribenterna ville både roa och lära ut, finner jag dessa textnära läsningar välgörande. Christensen har rätt i att 1700-talslitteraturen ofta försummas och att det finns goda skäl att visa hur texter och genrer från perioden är av intresse och betydelse även idag. Det finns ingen anledning att ifrågasätta hennes tes att tankar och metoder från upplysningstiden gör sig gällande i dagens barnlitteratur. Däremot grunnar jag på några aspekter av studiens metod, framför allt när det gäller urvalet av de nutida böcker som ska visa just detta historiska samband. För det första är det anmärkningsvärt att enbart böcker skrivna av män och med pojkar som huvudpersoner analyseras, utan att detta urval förklaras. Bristen på reflektion om urvalets genusaspekter är särskilt problematisk med tanke på att Christensen inte heller fäster någon uppmärksamhet på att 'bildung' på 1700-talet inte var ett könsneutralt begrepp. Jean-Jacques Rousseaus *Émile, ou de l'éducation* (1762) nämns som en av de viktiga pedagogiska texterna under 1700-talet, utan ett ord om hur den lade grunden för olika karaktärs- och uppfostringsideal för flickor och pojkar. För det andra fokuserar Christensen på de nutida berättelserna utifrån deras *likheter* med upplysningens texter och förklarar explicit att det medför att hon har valt bort "de utallige forskelle" [de oräkneliga skillnaderna] (18). Det väcker en osäkerhet kring vad som *inte* görs tydligt i analyserna och om signifikansen av det utelämnade. En högre grad av diskussion kring dessa frågor skulle ha kunnat göra Christensens slutsatser ännu mer övertygande.

Jag funderar också en del på själva utgångspunkten om att det idag skulle existera en dubbel syn på barnlitteratur som antingen didaktisk eller konstnärlig och en obalans där det didaktiska är misskrediterat. Måne det här finns en skillnad mellan Danmark och Sverige? Christensen ger talande exempel på hur danska litteraturhistoriker och forskare har avfärdat upplysningens barnlitteratur som undervisande, torr och tråkig, men jag finner inget sådant

förhållningssätt i de svenska historieskrivningar jag har tillgängliga. Göte Klingberg, som för cirka 40 år sedan skrev det fortfarande mycket användbara arbetet *Barn- och ungdomslitteraturen*, framhöll att det finns olika pedagogiska intentioner inbäddade i upplysningstidens respektive romantikens litteratur för barn, men han prioriterade inte någon av dem. Däremot betonade han i samklang med Christensen att "den didaktiska intentionen lever kvar" (år 1970) – förenad med konstnärliga ambitioner. Inte heller när jag vänder mig till dagens svenska forskning om barnlitteratur står någon dikotomi mellan konstnärligt utformad litteratur och pedagogiska ambitioner att finna. Det är i stället vanligt att forskare närmar sig barnlitteratur ur ett kultur- eller idéhistoriskt textperspektiv, som bland annat omfattar barnsyn och genusaspekter. Exempelvis har Maria Andersson i sin avhandling från 2010 lyft fram moraliska och normativa diskurser i svenska 1800-talsberättelser för barn och Marika Andræ skrev 2001 om hur populära flick- och pojkböcker utgivna under 1900-talet genomsyras av könsnormer. I deras studier finner jag stöd för att det moraliskt-didaktiska utgör ett centralt och beständigt – om än ofta implicit – drag i barnlitteratur från olika tider.

Det tycks ju också vara i linje med vad Christensen menar. Det blir emellertid inte helt klart för mig hur hon ser på hur karaktärsdanande element i barnlitteraturen har fortlevt mellan de två perioder hon studerar, till exempel under romantiken. H. C. Andersen omnämns som en ikon för den romantiska synen på barnlitteratur, men hans verk berörs inte utifrån frågor om moral och pedagogiska intentioner. Inte heller annan barnlitteratur från 1800- och 1900-talen behandlas – Christensens avsikt är som sagt att lyfta fram upplysningens bidrag i relation till dagens barnlitteratur. Därför tränger sig "De röda skorna" på i mina tankar och pockar på att ställa en fråga. När flickan för att kunna sluta dansa ber att få sina fötter avhuggna får hon möjlighet att sona sina synder – oböjlighet och fåfänga. De rödskodda fötterna dansar iväg, och flickan får nåd och kommer till himlen. Nog är denna saga en varnande berättelse i sin prydno? Fastän den är skriven av just den diktare som anses ha befriat barnlitteraturen från det moraliska uppdraget.

Slutligen vill jag framhålla att *Videbegær. Oplysning, børnelitteratur, dannelse* är en rik och stimulerande studie som tydliggör vikten av att historiska perspektiv på barnlitteraturen hålls levande och under diskussion. Jag hoppas och tror att den kommer att leda till ett större intresse för upplysningstidens barnlitteratur.

Mina anmärkningar och frågor här är tecken på att Christensens studie producerar reflektioner och ökad kunskapslust – i upplysningslitteraturens bästa anda.

*Tilda Maria Forselius
Doktorand i litteraturvetenskap
Göteborgs universitet*